

Inhoud

- I Het belang van architectuur 9
 - II In welke stijl moeten we bouwen? 31
 - III Sprekende gebouwen 85
 - IV Thuisidealen 117
 - V De deugden van gebouwen 189
 - VI De belofte van een veld 279
-
- Dankwoord 301
 - Illustratieverantwoording 302
 - Register 304

I. Het belang van architectuur

1

Een rijtjeshuis aan een straat met bomen. Een paar uur geleden weergalmden er nog kinderkreten en volwassen stemmen, maar sinds de laatste bewoner een paar uur geleden (met haar schooltas) vertrok, is het aan zijn eigen indrukken van de ochtend overgelaten. De zon, die boven de toppen van de gebouwen aan de overkant is uit geklommen en nu door de royale vensters op de begane grond naar binnen spoelt, kleurt de muren botergeel en verwarmt de spikkelig rode bakstenen gevel. In de lichtbundels bewegen stofdeeltjes alsof ze het ritme van een stille wals volgen. Vanuit de hal dringt het zachte gebrom door van optrekkend verkeer, een paar straten verderop. Van tijd tot tijd gaat de brievenbus knarsend open om een treurige folder door te laten.

Het huis lijkt van de leegte te genieten. Het brengt zichzelf weer op orde na de nacht, schraapt zijn pijpen en laat zijn voegen kraken. Dit waardige, geharde schepsel, met zijn koperen aderen en zijn houten voeten, verzonken in een bed van klei, heeft veel doorstaan: ballen die tegen zijn tuinzijden stuitden, deuren die in woede werden dichtgeslagen, pogingen tot handstanden in zijn gangen, het gewicht en het gezucht van elektrische apparatuur en het gepor van onbedreven loodgieters in zijn ingewanden. Het verleent onderdak aan een gezin van vier personen plus een mierenkolonie die zich rond de fundering heeft gevestigd, en in de lente aan roodborstjes die in de schoorsteen komen nestelen. Ook biedt het steun aan een frêle (of gewoon gemakzuchtige) lathyrus, die tegen de tuinmuur leunt en zich de vrijages laat welgevallen van een rondtrekkende zwerm bijen.

Het huis is inmiddels een goed geïnformeerde ooggetuige. Het keek toe bij prille verleidingspogingen, zag hoe huiswerk werd gemaakt, sloeg ingebakerde baby's gade, nog maar net uit het ziekenhuis, en werd midden in de nacht gewekt door gefluisterde besprekingen in de keuken. Het heeft winteravonden meegemaakt waarop zijn ramen zo koud waren als zakken diepvrieserwten, en midzomerschemeringen waarbij zijn bakstenen muren de warmte afgaven van versgebakken brood.

Het heeft niet alleen fysieke maar ook psychologische bescherming geboden. Het heeft door de jaren heen gefungeerd als identiteitsbewaker. Wanneer zijn eigenaren van lange buitenlandse reizen terugkeerden, hoefden ze maar om zich heen te kijken om zich te herinneren wie ze waren. De dikke vloertegels op de begane grond getuigen van kalmte en doorleefde waardigheid, terwijl de strakke rij keukenkastjes een toonbeeld zijn van orde en discipline zonder te intimideren. De eettafel, met zijn wasachtige en met grote boterbloemen bedrukte kleed, is een speelse noot die nog beter uitkomt door de strakke betonnen muur waar hij naast staat. In het trappenhuis vestigen kleine stillezens van eieren en citroenen de aandacht op de complexiteit en schoonheid van alledaagse dingen. Op een vensterbank onder een smal raam helpt een glazen pot met korenbloemen neerslachtige neigingen te weerstaan. Op de bovenste verdieping biedt een smalle lege kamer ruimte voor het uitbroeden van verkwikkende gedachten, dankzij een dakraam met uitzicht op ongedurige wolken die met een vaart voorbijtrekken boven hijskranen en schoorsteenpotten.

Ook al kan dit huis veel van de beproevingen die zijn bewoners moeten doorstaan niet verhelpen, uit al zijn vertrekken spreekt geluk, dat voor een belangrijk deel is toe te schrijven aan architectuur.

We zouden nog steeds vaak last hebben van een slecht humeur.

Philip Johnson, The Glass House, New Canaan, Connecticut, 1949

bouwwerken van Venetië moest John Ruskin, in een moment van ontnuchterde scherpzinnigheid, toegeven dat in feite maar weinig Venetianen ooit opgemonterd leken te worden door hun omgeving, die misschien wel het fraaiste stedelijke decor ter wereld vormt. Vlak naast de San Marco (die Ruskin in *The Stones of Venice* beschreef als: ‘een gebedenboek, een enorm, verlucht missaal, gebonden in albast in plaats van perkament, niet versierd met edelstenen maar met porfieren pilaren, en zowel vanbinnen als vanbuiten beschreven met gouden en gebrandschilderde letters’) zaten ze in cafés de krant te lezen, waren ze aan het zonnebaden of aan het ruziën en bestalen ze elkaar, terwijl hoog op het dak van de kerk, onopgemerkt, ‘de beelden van Christus en zijn engelen op hen neerkeken’.

Aangezien ze is toegerust met een macht die niet alleen onberekenbaar is maar vaak ook niet te beschrijven valt, legt architectuur het altijd af tegen utilitaristische bestemmingen voor de materiële middelen die de mensheid ter beschikking staan. Hoe moeilijk is het niet om de uitgaven te verdedigen voor de wederopbouw van een vervallen maar nog goed functionerende straat. Hoe pijnlijk niet om er, in het licht van tastbaarder noden, op te wijzen dat het wenselijk zou zijn een scheve lantaarnpaal weer in het gelid te plaatsen of een uit de toon vallend raamkozijn te vervangen. Fraaie architectuur heeft geen van de onmiskenbare voordelen van een vaccin of een komrijst. De verwezenlijking ervan zal dan ook nooit hoog op de politieke agenda worden geplaatst, want zelfs als de hele door mensenhanden vormgegeven wereld, dankzij niet-aflatende inspanningen en opofferingen, het San-Marcoplein naar de kroon kon steken en als we de rest van ons leven konden doorbrengen in de Villa Rotonda of in Philip Johnsons Glass House, zouden we nog steeds regelmatig last hebben van een slecht humeur.

7

Mooie huizen schieten niet alleen tekort als waarborg voor geluk, je kunt ze ook nog aanrekenen dat ze geen heilzame invloed hebben op het karakter van degenen die erin wonen.

Het lijkt zo'n redelijke veronderstelling dat mensen bepaalde eigenschappen delen met de gebouwen waartoe ze zich aange trokken voelen: als ze gevoelig zijn voor de charme van een oude boerenhoeve met muren van grillig uitgehouwen natuursteen en lichte specie, als ze het lichtspel waarderen van kaarsen op handbeschilderde tegels, een zwak hebben voor bibliotheken met planken van plint tot plafond, waarop boeken hun stoffig zoete geur verspreiden, en als ze graag languit op de vloer hun vinger langs de geknoopte rand laten glijden van een Turmeens tapijt met ingewikkelde motieven, dan zullen geduld en evenwichtigheid, tederheid en vriendelijkheid, intelligentie en wereldwijsheid, scepticisme en vertrouwen hun toch niet vreemd zijn? We verwachten dat zulke enthousiastelingen er alles aan doen om hun leven te vervullen van de waarden die hun huizen belichamen.

Maar hoeveel raakvlakken er in theorie ook mogen bestaan tussen schoonheid en goedheid, in de praktijk valt niet te ontkennen dat boerenhoeven, buitenverblijven, herenhuizen en woningen aan de waterkant door de eeuwen heen onderdak hebben verleend aan talloze tirannen en moordenaars, sadisten en snobs: figuren die zich akelig weinig aantrokken van de discrepantie tussen de kwaliteiten die uit hun leefomgeving spraken en de eigenschappen die ze in hun bestaan tentoonspreidden.

Stichtelijke middeleeuwse schilderijen mogen ons dan herinneren aan verdriet en zonde, ons aansporen arrogantie en wereldlijke verlangens te laten varen en een gepaste deemoed te betrachten jegens de mysteriën en ontberingen van het leven, maar ze hangen vaak wel zonder actief protest in een woonkamer waar butlers met borrelhapjes rondgaan en slachters hun volgende wandaad beramen.

Zelfs al is architectuur vervuld van morele principes, ze ontbeert simpelweg de macht die op te leggen. In plaats van wetten voor te schrijven, doet ze suggesties. In plaats van ons te bevelen in haar geest te handelen, nodigt ze ons daar hoogstens toe uit, en ze kan er niets tegen beginnen wanneer ze zelf misbruikt wordt.

We zouden zo vriendelijk moeten zijn gebouwen niet de schuld te geven van ons eigen onvermogen het advies op te volgen dat zij altijd alleen maar op subtiële wijze kunnen aanreiken.

8

Uiteindelijk kun je stellen dat argwaan jegens architectuur voortkomt uit het feit dat ze slechts op zulke bescheiden wapenfeiten kan bogen. Ontzag voor mooie gebouwen lijkt niet bij uitstek iets om onze hoop op geluk op te vestigen, zeker niet als we bedenken hoeveel meer vreugde ons ten deel zal vallen wanneer we een wetenschappelijk vraagstuk oplossen of verliefd worden, een fortuin vergaren of een revolutie ontketenen. Als een verschijnsel dat zo weinig oplevert en toch zo'n groot deel van onze middelen opslokt ons zo ter harte gaat, moeten we toch een verontrustend, zelfs vernederend gebrek aan ambitie onder ogen zien.

Wat ondoelmatigheid betreft steekt architectuur tuinieren naar de kroon: belangstelling voor deurkrukken of stucplafonds kan al even bespottelijk lijken als interesse in de groei van klaver of lavendelstruiken. Men mag toch in gemoede aannemen dat er belangrijker zaken bestaan waaraan mensen zich zouden kunnen wijden.

Nadat we echter zijn geconfronteerd met enkele van de grimmiger tegenslagen waardoor het emotionele en politieke leven worden geteisterd, komen we misschien tot een milder oordeel over het belang van schoonheid, van die oases van perfectie

De morele ondoelmatigheid van een mooi huis.

Hermann Göring (in het wit) ontvangt de ambassadeur van Frankrijk en de generaals Vuillemin en Milch (rechts) bij hem thuis. Op de achtergrond *Sint-Margaretha en Sint-Dorothea* (Duits, 15e eeuw) en Lucas Cranachs *Lucretia* (1532)

waarin we de weerklank vinden van een ideaal dat we ooit voor eens en voor altijd hoopten te verwezenlijken. Misschien moet het leven eerst enkele van zijn werkelijk tragische kanten laten zien voordat we visueel ontvankelijk worden voor de subtiele zaken die het te bieden heeft, of dat nu een wandtapijt is of een Corinthische zuil, een lesteentegel of een lamp. Het zijn meestal geen jonge verliefde stelletjes die vol bewondering stilstaan bij een verweerde bakstenen muur of de boog waarin een trapeuning naar een hal afdaalt: hun onverschilligheid ten aanzien van zulke begrensde schoonheid is gebaseerd op het optimistische geloof een instinctiever, duurzamer soort geluk te kunnen vinden.

Wellicht moeten we een onuitwisbare smet op ons leven hebben geworpen, met de verkeerde persoon zijn getrouwd, een dierbare hebben verloren of tot op middelbare leeftijd hebben volhard in een onbevredigende carrière voordat architectuur merkbaar vat op ons kan krijgen; want als we zeggen dat we worden 'geraakt' door een gebouw, zinspelen we op een bitterzoet besef van het contrast tussen de hoogstaande kwaliteiten die in dat bouwwerk besloten liggen en de triestere, grotere werkelijkheid waarin het zich onmiskkenbaar bevindt. We krijgen bij de aanblik van schoonheid een brok in de keel door het impliciete inzicht dat het geluk waarop die schoonheid zinspeelt de uitzondering is.

In zijn memoires vertelde de Duitse theoloog Paul Tillich dat kunst hem als bevoorrechte en zorgeloze jongeman altijd koud had gelaten, de verwoede pedagogische inspanningen van zijn ouders en docenten ten spijt. Vervolgens brak de Eerste Wereldoorlog uit en werd hij gemobiliseerd. Toen hij zijn bataljon (waarvan driekwart sneuvelde) tijdelijk verliet voor een verlof in Berlijn, kwam hij tijdens een stortbui in het Kaiser Friedrich Museum terecht. Daar stuitte hij in een kleine bovenzaal op Sandro Botticelli's *Madonna met kind en zingende engelen*, en barstte hij tot zijn eigen verbazing bij het zien van Maria's wijze, breekba-